

Colecție coordonată de
SIMONA REGHINTOVSKI

ERICH FROMM

FUGA DE LIBERTATE

Traducere din limba engleză
de **Cristina Jinga**

EDITORI

Silviu Dragomir
Magdalena Mărculescu
Vasile Dem. Zamfirescu

REDACTARE

Victor Popescu

DESIGN ȘI ILUSTRĂȚIE COPERTĂ

Andrei Gamarț

DIRECTOR PRODUCȚIE

Cristian Claudiu Coban

DTP

Răzvan Nasea

CORECTURĂ

Lorina Chițan
Cristina Teodorescu

Descrierea CIP a Bibliotecii

Naționale a României

FROMM, ERICH

Fuga de libertate / Erich Fromm ; trad. din lb. engleză de Cristina Jinga. -
București : Editura Trei, 2025
ISBN 978-606-40-2571-5

I. Jinga, Cristina (trad.)

123.1

Titlul original: *Escape from Freedom*

Autor: Erich Fromm

Copyright © 1941, 1969 By Erich Fromm

Foreword II copyright © 1965 by Erich Fromm

Published by arrangement with Henry Holt and Company, LLC, New York.

Publicat prin acord cu Henry Holt and Company, LLC, New York.

Copyright © Editura Trei, 2016, 2025

pentru prezenta ediție

O.P. 16, Ghișeul 1, C.P. 0490, București

Tel.: +4 021 300 60 90;

Fax: +4 0372 25 20 20

e-mail: comenzi@edituratrei.ro

www.edituratrei.ro

ISBN 978-606-40-2571-5

*Dacă eu nu sunt pentru mine, atunci cine este pentru mine?
Dacă eu sunt numai pentru mine, atunci cine sunt eu?
Dacă nu acum, atunci când?*

— ZICĂTOARE TALMUDICĂ

MISHNAH AVOT

*O, Adame! (...) Nu te-am făcut nici ceresc, nici pământean,
nici muritor, nici nemuritor, pentru ca singur să te înfățișezi
în forma pe care tu însuși o preferi, ca și cum prin voia ta ai
fi propriu-ți sculptor și plăsmuitor de cinste. (...) Omului,
Tatăl i-a dat la naștere semințe ce produc de toate și
germeni ai vieții de toate felurile; astfel, pe oricare din ele le
va îngriji, acelea să se dezvolte și să poarte în sine rodul lor.*

— PICO DELLA MIRANDOLA

DESPRE DEMNITATEA OMULUI

*Nimic nu este imuabil, decât drepturile inerente și inalienabile
ale omului.*

— THOMAS JEFFERSON

Cuprins

<i>Cuvânt-înainte I</i>	9
<i>Cuvânt-înainte II</i>	13
<i>I. Libertatea — o problemă psihologică?</i>	19
<i>II. Apariția individului și ambiguitatea libertății</i>	41
<i>III. Libertatea în epoca Reformei</i>	58
1. <i>Contextul istoric medieval și Renașterea</i>	58
2. <i>Perioada Reformei</i>	83
<i>IV. Cele două aspecte ale libertății pentru omul modern</i>	125
<i>V. Mecanisme de evadare</i>	160
1. <i>Autoritarismul</i>	166
2. <i>Distructivitatea</i>	205
3. <i>Conformismul de automat</i>	211

<i>VI. Psihologia nazismului</i>	234
<i>VII. Libertatea și democrația</i>	268
1. <i>Iluzia individualității</i>	268
2. <i>Libertatea și spontaneitatea</i>	285
<i>Apendice. Caracterul și procesul social</i>	307

Cuvânt-înainte I

Cartea aceasta face parte dintr-un studiu mai amplu referitor la structura caracterială a omului modern și la problemele interacțiunii dintre factorii psihologici și sociologici, studiu la care lucrez de mai mulți ani și a cărui finalizare ar fi durat considerabil mai mult. Însă evoluția politică actuală și pericolele pe care le implică pentru realizările de seamă ale civilizației moderne — individualitatea și unicitatea personalității — m-au determinat să-mi întrerup lucrul la studiul mai larg și să mă concentrez asupra unui aspect al acestuia, crucial pentru criza culturală și socială din zilele noastre: ce înseamnă libertatea pentru omul modern. Sarcina mea în această carte ar fi fost mai ușoară dacă aș fi putut face referire, pentru cititor, la studiul meu complet al structurii caracteriale a omului din cultura noastră, căci semnificația libertății poate fi pe deplin înțeleasă numai pe baza unei analize a întregii structuri caracteriale a omului modern. În condițiile de față, a trebuit să mă refer frecvent la anumite concepte și concluzii fără să

le dezvolt, așa cum aş fi făcut-o într-o lucrare de mai mare anvergură. În privința altor probleme de mare importanță, adesea n-am putut decât să le menționez în treacăt, uneori chiar deloc. Dar părerea mea este că psihologul trebuie să ofere tot ce știe pentru a contribui fără întârziere la înțelegerea crizei prezente, chiar dacă trebuie să-și sacrifice dezideratul exhaustivității.

A sublinia însemnătatea considerațiilor psihologice în legătură cu situația actuală nu reprezintă, în opinia mea, o supraestimare a psihologiei. Entitatea primară a procesului social este individul, cu dorințele și cu fricile sale, cu pasiunile și cu rațiunea sa, cu înclinațiile sale spre bine sau spre rău. Ca să înțelegi dinamica procesului social care acționează înăuntrul individului, dar și ca să înțelegi individul, trebuie să-l privești în contextul culturii care îl modelează. Aceasta este ipoteza cărții de față: că omul modern, despovărat de constrângerile societății preindividualiste, care îi oferea siguranță și îl limita deopotrivă, nu a câștigat libertatea în sensul concret de dezvoltare a sinelui său individual — adică nu și-a putut exprima potențialul său intelectual, emoțional și senzorial. Libertatea, deși i-a adus independență și raționalitate, l-a izolat și mai mult, făcându-l în consecință anxios și neputincios. Această izolare îi este insuportabilă, iar alternativele cu care se confruntă sunt fie să fugă de povara libertății sale, acceptând noi dependențe și supuneri, fie să înainteze până la realizarea deplină a libertății adevărate, care se bazează pe unicitatea și individualitatea omului. Cu toate că această carte este mai degrabă o diagnosticare decât un prognostic — mai degrabă o analiză decât o soluționare —, rezultatele acesteia influențează

cursul acțiunii noastre, întrucât înțelegerea motivelor fugii totalitare de libertate este o premisă pentru orice acțiune ce urmărește victoria asupra forțelor totalitare.

O să-mi restrâng plăcerea pe care aş avea-o de a le mulțumi tuturor prietenilor, colegilor și studenților, cărora le sunt recunoscător pentru încurajările și criticile constructive aduse gândirii mele. Cititorul va vedea în notele de subsol referințe la autorii față de care mă simt cel mai îndatorat pentru ideile prezentate în această carte. Oricum, aş vrea să exprim în mod special recunoștința mea celor care au contribuit direct la finalizarea acestui volum. În primul rând, vreau să mulțumesc domnișoarei Elizabeth Brown, care, atât prin sugestiile, cât și prin criticile sale, a avut o contribuție neprețuită la organizarea acestui volum. De asemenea, mulțumirile mele li se cuvin domnului T. Woodehouse, pentru marele său ajutor în editarea manuscrisului, și domnului A. Seideman, pentru aportul său în legătură cu problemele filosofice atinse în această carte.

E.F.

Cuvânt-înainte II

Au trecut aproape douăzeci și cinci de ani de la prima ediție, din 1941, a acestei cărți. Cele douăzeci și patru de ediții care au fost publicate de atunci au fost citite și de profesioniști, și de neinițiați, dar mai ales de studenți, și mă bucur că noua sa publicare o s-o facă mai ușor disponibilă și mai multor cititori.

Fuga de libertate este o analiză a fenomenului anxietății umane apărute în urma destrămării lumii medievale, în care, în pofida numeroaselor primejdii, omul se simțea apărat și în siguranță. După secole de strădanii, omul a reușit să-și creeze o nevisată abundență de bunuri materiale; a pus bazele unor societăți democratice în mai multe părți ale globului și, de curând, a ieșit victorios apărându-se de recente planuri totalitare; totuși, după cum încearcă să arate analiza din *Fuga de libertate*, omul modern este în continuare anxios și tentat fie să-și cedeze libertatea dicatorilor de tot felul, fie s-o piardă, transformându-se

într-o mică piesă a mașinăriei, bine hrănit, bine îmbrăcat, totuși nu un om liber, ci doar un automat.

După douăzeci și cinci de ani, întrebarea de interes este dacă tendințele sociale și psihologice pe care s-a fondat analiza din această carte au continuat să se manifeste sau dacă s-au mai diminuat. Fără nicio îndoială, în acest sfert de veac motivele pentru frica omului de libertate, pentru anxietatea și consimțământul său de a deveni un automat nu numai că au continuat, dar s-au accentuat puternic. Cel mai important eveniment în această privință a fost descoperirea energiei atomice și posibila sa utilizare ca armă de distrugere. Niciodată până acum în istoria ei rasa umană nu s-a confruntat cu perspectiva dispariției complete, cu atât mai puțin cu cât ar putea surveni din mâna proprie. Totuși, în urmă cu relativ puțin timp, în timpul crizei din Cuba, sute de milioane de ființe omenești din America și din Europa pentru câteva zile n-au știut dacă ele și copiii lor vor mai vedea vreodată o altă zi. În pofida faptului că, de atunci, s-au făcut eforturi de a reduce pericolul unei crize similare, armele de distrugere încă există, butoanele sunt funcționale, oamenii însărcinați cu a le apăsa când necesitatea pare s-o impună sunt încă prezenți, anxietatea și neputința sunt încă actuale.

În afară de revoluția nucleară, și revoluția cibernetică s-a dezvoltat mult mai rapid decât s-ar fi putut prevedea în urmă cu douăzeci și cinci de ani. Intrăm în cea de-a doua revoluție industrială, în care nu numai energia fizică omenească — mâinile și brațele omului, cum s-ar spune —, dar și creierul și reacțiile lui nervoase sunt înlocuite de mașini. În țările cele mai dezvoltate industrial, precum Statele Unite, încep

să manifeste noi anxietăți, din pricina amenințării șomajului structural în creștere; omul se simte încă și mai mic atunci când este confruntat nu doar cu fenomenul întreprinderilor gigantice, dar și cu o lume aproape autocontrolabilă a computerelor care gândesc mult mai repede și, adesea, mult mai corect decât el. Un alt pericol care mai degrabă s-a accentuat decât a scăzut este explozia demografică. Și în acest caz, unul dintre produsele progresului uman, realizările medicinei, a generat o asemenea creștere a populației, mai ales în țările subdezvoltate, încât producția de bunuri materiale abia ține pasul cu numărul din ce în ce mai mare al oamenilor.

Uriașele forțe din societate și pericolul pentru supraviețuirea omului au crescut în acești douăzeci și cinci de ani și, prin urmare, și tendința omului de a fugi de libertate. Totuși sunt și semne dătătoare de speranță. Dictaturile lui Hitler și a lui Stalin au dispărut. În blocul sovietic, mai ales în statele mai mici, deși au rămas ultraconservatoare și totalitare, este clar vizibilă o tendință de liberalizare. Statele Unite s-au arătat rezistente la toate încercările totalitare de a câștiga influență. S-au făcut pași importanți spre emanciparea politică și socială a negrilor, cu atât mai impresionanți din pricina curajului și a disciplinei celor din primele rânduri ale luptei pentru libertatea negrilor — atât negri, cât și albi. Toți acești factori arată că direcția spre libertate, inerentă în natura umană, deși poate fi coruptă și înăbușită, tinde mereu să se reafirme. Însă toți acești factori încurajatori nu trebuie să ne inducă în eroare și să ne facă să credem că pericolele „fugii de libertate“ nu sunt la fel de mari sau chiar mai mari

astăzi decât atunci când a fost publicată cartea în ediția sa princeps.

Oare asta demonstrează că intuițiile profunde din domeniul psihologiei sociale sunt inutile în sensul lipsei de efect asupra dezvoltării umane? E greu să răspundem convingător la întrebarea aceasta, iar teoreticianul în domeniu ar putea fi excesiv de optimist față de utilitatea socială a lucrărilor sale și ale colegilor săi. Însă, cu tot respectul pentru această eventualitate, credința mea în importanța conștientizării realității individului și a societății n-a făcut decât să se întărească. Pot explica pe scurt de ce. A devenit din ce în ce mai clar pentru mulți dintre cei care studiază omul și scena contemporană că dificultatea majoră cu care ne confruntăm stă în faptul că dezvoltarea capacităților intelectuale ale omului a depășit cu mult dezvoltarea emoțiilor sale. Creierul omului trăiește în secolul XX; inima celor mai mulți oameni trăiește încă în Epoca de Piatră. Cei mai mulți oameni n-au atins încă maturitatea pentru a fi independenți, pentru a fi raționali, pentru a fi obiectivi. Ei au nevoie de mituri și idoli ca să suporte faptul că omul e singur și pe cont propriu, că nu există nicio autoritate care să dea sens vieții omului în afara omului însuși. Omul își înăbușă pornirile iraționale de distrugere, ură, invidie, răzbunare; el adulează puterea, banii, statul suveran, națiunea; deși pretinde că recunoaște învățăturile marilor lideri spirituali ai speciei umane, precum acelea ale lui Buddha, ale profetilor, ale lui Socrate, Iisus, Mohammed, a transformat aceste învățături într-o junglă de superstiții și de idolatrie. Cum se poate salva omenirea de la autodistrugere cu această discrepanță

între supramaturitatea intelectualo-tehnică și înapoierea emoțională?

Din câte văd eu, există un singur răspuns: prin creșterea conștientizării faptelor esențiale ale existenței noastre sociale, o conștientizare suficientă pentru a ne împiedica să comitem prostii ireparabile și pentru a ne crește, cât de puțin, capacitatea de obiectivitate și raționalitate. Nu putem spera că vom renunța într-o singură generație la majoritatea nebuniilor inimii și a influenței lor nefaste asupra imaginației și a gândirii noastre; poate că vor trebui să treacă o mie de ani până când omul să se ridice din istoria lui preomenească de sute de mii de ani. În acest moment crucial, totuși, o creștere modică a înțelegerii noastre — a obiectivității — poate însemna diferența dintre viață și moarte pentru rasa umană. Din acest motiv, dezvoltarea unei psihologii sociale științifice și dinamice este de o importanță vitală. Progresul în psihologia socială este necesar pentru a contracara pericolele care apar în urma progreselor din fizică și medicină.

Nimeni nu poate fi mai conștient de disproporția cunoștințelor noastre decât cercetătorii din acest domeniu. Speranța mea este că lucrări precum aceasta de față vor stimula cercetătorii să-și dedice energia acestui domeniu, arătându-le necesitatea unui astfel de tip de investigație, și că, în același timp, se va observa că e nevoie de unele studii aplicate.

Poate se așteaptă din partea mea un răspuns la încă o întrebare: ar trebui să fac o revizuire extinsă a concluziilor mele după douăzeci și cinci de ani? Trebuie să mărturisesc că, după părerea mea, toate elementele esențiale ale analizei de aici sunt încă valabile;

n-au nevoie decât de lărgire și de interpretare în mai multe direcții. Am încercat să fac eu însumi această îmbunătățire, de când am scris *Fuga de libertate*. În *Societatea sănătoasă* (*The Sane Society*) am amplificat și am adâncit analiza societății contemporane; în *Omul pentru sine** am dezvoltat tema normelor etice pe baza cunoștințelor noastre despre om, mai degrabă decât pe autoritate și pe revelație: În *Arta de a iubi*** am analizat diversele aspecte ale iubirii; în *Esența omului* (*The Heart of Man*) am cercetat originile distructivității și ale urii; în *Dincolo de lanțurile iluziei* (*Beyond the Chains of Illusion*) am analizat relația dintre ideile a doi mari teoreticieni ce converg către o știință dinamică a omului: Marx și Freud.

Nădăjduiesc că această ediție a *Fugii de libertate* va continua să contribuie la creșterea interesului pentru domeniul psihologiei sociale dinamice și va stimula cercetătorii mai tineri să se dedice unui domeniu de mare atractivitate intelectuală, tocmai pentru că este la îndepărtați.

Erich Fromm, 1965

* Tradusă la Editura Trei în 2017 (N.r.).

** Tradusă la Editura Trei în 2016 (N.r.).

Libertatea – o problemă psihologică?

Istoria modernă europeană și americană este centrată pe eforturile oamenilor de a se elibera din lanțurile politice, economice și spirituale care îi înrobiseră. Bătăliile pentru libertate au fost purtate de cei oprimați, cei care doreau noi libertăți, împotriva celor care aveau privilegiile de apărat. Atunci când o clasă lupta pentru propria eliberare de sub dominație, credea că luptă pentru libertatea umană și se simțea îndreptățită, astfel, să facă apel la un ideal, la năzuința de libertate înrădăcinată în toți cei asupriți. Cu toate acestea, în lunga și practic neîntrerupta bătălie pentru libertate, clasele care luptau, într-o primă fază, împotriva opresiunii se aliau cu dușmanii libertății atunci când victoria era câștigată și trebuiau apărate noi privilegii.

În pofida multor înfrângeri, libertatea a câștigat bătălii. Mulți au murit în aceste bătălii, cu convingerea că a muri luptând împotriva asupririi era mai bine decât a trăi fără libertate. O astfel de moarte era suprema afirmare a individualității lor. Istoria părea să

demonstreze că este posibil ca omul să se autoguverneze, să ia decizii pentru el însuși, să gândească și să simtă după cum socotea el potrivit. Exprimarea deplină a potențialului omului părea să fie ținta de care dezvoltarea socială îl apropia rapid. Principiile liberalismului economic, ale democrației politice, ale autonomiei religioase și ale individualismului în viața personală dădeau expresie năzuinței de libertate și, totodată, păreau să aducă omenirea mai aproape de realizarea acesteia. Unul după altul, lanțurile au fost rupte. Omul a înfrânt dominația naturii și s-a instituit stăpânul ei; a înfrânt dominația Bisericii și dominația statului absolutist. *Abolirea dominației exterioare* părea nu doar o condiție necesară, dar și suficientă pentru atingerea idealului visat: libertatea individului.

Primul Război Mondial a fost considerat de mulți drept încheștarea finală, iar încheierea lui, victoria definitivă a libertății. Democrațiile deja existente păreau consolidate, iar altele noi înlocuiau vechile monarhii. Însă n-au trecut decât vreo câțiva ani până să apară noile sisteme care să nege tot ceea ce oamenii crezuseră că au câștigat după secole de luptă. Căci esența acestor noi sisteme, care au pus efectiv stăpânire pe întreaga viață socială și personală, era supunerea tuturor, mai puțin a vreo câțiva, față de o autoritate asupra căreia nu aveau niciun control.

La început, mulți se amăgeau cu gândul că victoria autoritarismului se datorase nebuniei câtorva indivizi și că aceeași nebunie avea să conducă la prăbușirea sistemului în timp util. Alții considerau, înfumurați, că italienilor, de pildă, sau germanilor le lipsea practica suficient de lungă a democrației și, prin urmare, puteau